

Ольга Сошнікова
заступник директора
з наукової роботи.
Харківського історичного
музею,
м. Харків

Харківський історичний музей

продовжувач традицій музею Слобідської
України ім. Г.С. Сковороди

Харківський історичний музей — один з найбільших і найстаріших музеїв України, провідний науково-дослідний і методичний центр краєзнавства і музеєзнавства на Слобожанщині, який в січні 2010 року буде відмічати своє 90-річчя. Збірка музею нараховує понад 250 тис. пам'яток матеріальної і духовної культури, які є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України.

Харківський історичний музей свій родовід веде від музею Слобідської України ім. Г.С.Сковороди, заснованого в січні 1920 року. Цей культурно-освітній заклад було створено шляхом

реорганізації мережі музейних закладів Харкова. Він увібрив у себе кращі колекції музеїв Харківського історико-філологічного товариства, міського художньо-промислового та університетського музеїв, створених ще у 1880-х роках. Ім'я *Г.С. Сковороди* присвоєно музею Слобідської України в 1922 році в зв'язку з 200-річчям з дня народження просвітителя.

Біля витоків музею Слобідської України стояв видатний вчений, етнограф, історик, громадський діяч, академік *Микола Федорович Сумцов*, широко відомий в Європі як дослідник народного побуту і світогляду. Микола Федорович був першим директором

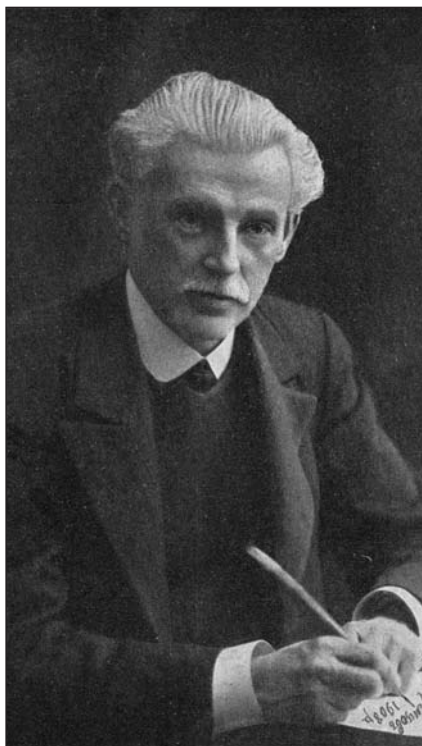

музею (1920-1922 роки). Він особисто визначив структуру музею, що включала історичний, художній і етнографічний відділи та розробив наукові засади його діяльності. Пріоритетним напрямком роботи музею було всебічне "...вивчення українського народного життя, насамперед місцевого, в усіх відображеннях його різноманіття". І це повністю відповідало загальній тенденції розвитку краєзнавства 20-х років минулого століття, коли етнографія набувала важливого значення у зв'язку з необхідністю вивчення виробничих можливостей окремих районів, якнайповнішого виявлення місцевих ресурсів.

Рідний край М.Ф. Сумцов досліджував і вивчав усе своє життя. Вчений розробив і здійснив спеціальну програму збирання етнографічних матеріалів у Охтирському, Харківському, Ізюмському, Старобельському повітах Харківської губернії, організував експедицію у Курську губернію, займався вивченням і систематизацією колекцій. Експедиції під його керівництвом поповнили музей старовинними українськими кахлями, моделями помешкань, повною обставою покутя, народним вбранням, обрядовими печивами, зразками керамічного, чинбарського, ковальського, золотарського та інших виробництв, мистецькими витворами. Склалися комплекси особистих матеріалів відомих діячів культури (*Г.С. Сковорода, Г.Ф. Квітки-Основ'яненка, М.В. Гоголя, Я.І. Щоголева* та ін.). Основою художнього зібрання стала колекція картин та ескізів, яка заповідалася *С.І. Васильківським*. Подальше її поповнення було обумовлено регіональним характером музею. Колекції комплектувалися в основному витворами слобожанських художників.

Після смерті М.Ф. Сумцова музей очолила його учениця і послідовниця *Р.С. Данківська*. Вона намагалася здійснити нереалізовані задуми свого вчителя. Так, у травні 1925 року на базі музею відбулася Перша Всеукраїнська краєзнавча конференція, яка націлювала музеї на всебічне вивчення минулого та сучасного краю. При музеї були влаштовані етнографічні курси, створене Товариство друзів Музею Слобідської України, активним членом якого був відомий український історик *Д.І. Багалій*, музей видавав "Бюлетень", де друкувалися наукові праці з етнографії та звіти про роботу музею.

На початку 30-х років ХХ століття більшість етнографічних установ була згорнута, наукові кадри зосереджені в Інституті історії матеріальної культури у Києві, а Музей Слобідської України

М.Ф. Сумцов — академік АН України, засновник і перший директор Музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди

ім. Г.С. Сковороди було перейменовано на історичний.

Напередодні Великої Вітчизняної війни Харківський історичний музей ім. Г.С. Сковороди був одним із найбільших музеїв України. В його фондах зберігалися численні археологічні, образотворчі колекції, багато інших пам'яток історії та культури Слобожанщини. За даними дослідників, вони нараховували понад 100 тис. одиниць. В музеї працювали досвідчені фахівці своєї справи, такі як відомий археолог *І.Ф. Левицький*, мистецтвознавець *Н.Л. Столбіна*.

Війна нанесла дуже тяжкий удар зібранням Харківського історичного музею: частина речей була втрачена під час фашистської окупації, інша частина дуже постраждала від бомбардування під час евакуації до Уфи (Башкирія).

Цікавою є історія музею, який продовжував працювати під час окупації. Катастрофічний стан, в якому опинилися музеї, позбавлені опалення, електроенергії, охорони, вимагав від окупаційної влади прийняття невідкладних заходів. Вихід вбачали в об'єднанні музеїв для полегшення вирішення всіх нагальних проблем. Так було створено Музей Слобожанщини, який увібрав у себе історичний, краєзнавчий, антирелігійний музеї та музей Революції. Директором його при-

начили *О.М. Рудинського*. Відновлення культурного життя міста могло б стати показником прийняття "нового порядку" населенням, тому Місцева управа вимагала від музеїв скорішого розгортання експозицій. В умовах холоду, голоду, відсутності кваліфікованих кадрів зробити це було нелегко, але нечисленні співробітники Музею Слобожанщини у стислі строки все таки виконали це завдання, і вже 14 грудня 1941 р. була відкрита експозиція відділу природи. Вона розташувалася в будинку по вулиці Університетській, 10. Експонувався матеріал, що знайомив відвідувачів із минулим нашої планети, з давніми геологічними періодами, з розвитком рослинного і тваринного світу. В окремому розділі було репрезентовано комплекс матеріалів, що всебічно характеризували природу і клімат Слобожанщини. Етикетаж було подано німецькою та українською мовами.

Умови існування музею в окупованому місті змушували *О.М. Рудинського* пристосовувати його роботу до вимог нової влади. Зокрема, для обслуговування німецьких солдат та офіцерів він організував для співробітників музею заняття з німецької мови. Експерсії у відділі природи він проводив особисто, оскільки добре володів німецькою мовою. Нерідко йому доводилося виїжджати до німецьких військових частин із лекціями з історії української культури, які він супроводжував демонстрацією оригінальних предметів. 1 листопада 1942 року відбулося урочисте відкриття археологічної виставки, на якому були присутні представники німецького командування. Її побудову вони розцінювали як ідеологічну акцію, спрямовану на доведення незаперечності прав німців на території, які займали племена готів у доісторичні часи. Були репрезентовані реконструкції найдавніших тварин, зокрема кістки мамонта, палеолітичне знаряддя з Гонцівської стоянки, численна кераміка та багато інших пам'яток археології, здобутих протягом десятиріч експедиціями *В.О. Городкова, О.С. Федоровського, А.М. Покровського, В.Ю. Данилевича, В.О. Бабенка*. Взимку 1943 р. докорінно змінився хід воєнних подій. В ніч із 14 на 15 лютого 1943 р. будинок, де були розташовані експозиції Музею Слобожанщини, згорів. Речі, що уцілили, були перевезені співробітниками музею на вул. Університетську, 10. У серпні 1943 р. при відступі німців з Харкова була вивезена велика частина етнографічних та образотворчих матеріалів, присвячених мистецтву XVII - XX ст. За період німецької окупації

Стационарна виставка "Харківщина 1917-1940рр."

1941-1943 рр. зібрання харківських музеїв зазнали величезних, непоправних втрат. Загальна кількість знищених предметів, що належали історичному, краєзнавчому музеям та Музею Революції, перевищувала 300 тис. одиниць.

Діяльність співробітників музеїв в окупаційний період була винятково самовідданою, вони прикладали героїчні зусилля, щоб зберегти свої збірки, незважаючи на загрозу суворого покарання з боку окупантів та перспективу опинитися у лавах "зрадників", які "співробітничали" з німцями. Доля деяких із них склалася трагічно.

23 серпня 1943 року Харків звільнено від фашистських окупантів, а вже 28 вересня 1943 року постановою РНК УРСР "Про поновлення роботи історичного музею в м. Харкові" було продовжено діяльність цього культурно-освітнього закладу. Евакуйовані музейні предмети були перевезені з Уфи до Києва, а звідти — у Харків. З 1943р. Харківський історичний музей займав приміщення колишнього архієрейського будинку та магазину Жирардівської мануфактури (вул. Університетська, 8 та 10).

У післявоєнні роки Харківський історичний музей, завдяки творчим зусиллям кількох поколінь працівників, перетворився на один із провідних центрів музейного будівництва в Ук-

раїні. Гідним представником славної плеяди музейників України цього періоду став *Микола Антонович Воеводін*, який протягом 37 років (1946-1983) працював у Харківському історичному музеї, а з 1948 р. і до кінця життя був його директором.

Діяльність Харківського історичного музею була багатогранною. Колектив наукових співробітників провів значну науково-дослідну, експозиційну, фондову та науково-освіт-

ню роботу. Під керівництвом М.А. Воеводіна важливого значення набуло наукове комплектування предметами, які характеризували радянський період в історії регіону, що дало змогу створення за цією тематикою однієї з перших в Україні повнопрофільної експозиції, яка дістала визнання громадськості та музейних фахівців. Але поряд з цим увага колективу продовжувала спрямовуватися на вивчення історії краю.

З цією метою регулярно проводилися наукові експедиції у старі квартали міста Харкова та райони області, в ході яких, завдяки наполегливій праці музейних співробітників під керівництвом завідувачів відділами *З.І. Брязкун* та *М.Ф. Уманського*, були зібрані комплекси землеробських та промислових знарядь, побутових речей, предмети народної творчості. Саме у ці часи зібрання музею поповнили цінні археологічні, етнографічні колекції, реліквії церковної старовини, цікаві пам'ятки історії і культури Слобожанщини, на базі яких стало можливим створення повнопрофільної експозиції музею з усіх періодів історії, побудувати виставки "До джерел з любов'ю" (Етнографія Слобожанщини), "Пам'ятки церковної старовини XVII — поч. XX ст.", "Відкриті фонди", "Таємничі скарби", що мало величезне значення у справі духовного відродження суспільства.

Сьогодні Харківський історичний музей зберігає своє значення дослідницького, науково-методичного і культурно-виховного центру Харківської області.

У 1993 році Харківському історичному музею було надано нове приміщення по вул. Університетській, 5.

Фрагмент стаціонарної експозиції "Харківщина у ІХ-ХVIII ст."

В умовах незалежності України та зростання інтересу суспільства до вітчизняної історії перед Харківським історичним музеєм, як і всіма історичними музеями країни, постало важливе завдання у висвітленні об'єктивного показу історичного розвитку держави та почесна місія у процесі формування історичного світогляду народу. Досягнення поставленої мети передбачає широке вивчення невідомих сторінок історії та культури Слобожанщини. Під час наукових пошуків було виявлено значний обсяг нових матеріалів, що дозволило співробітникам музею підготувати і захистити п'ять дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук, видати монографії з археологічної та етнографічної тематики, щорічно публікувати у наукових, науково-популярних збірниках та періодичних виданнях понад 50 робіт, брати участь у міжнародних, всеукраїнських та міських наукових конференціях.

З 1994 р. в Харківському історичному музеї запроваджені Сумцовські читання на честь видатного українського вченого і громадського діяча, академіка АН України, першого директора Музею Слобідської України *М.Ф. Сумцова*. Щорічно в рамках Сумцовських читань проводяться наукові конференції на яких розглядаються актуальні питання з історії Слобожанщини, стан музейної справи в регіоні та перспективи їх подальшого розвитку, проблеми науково-дослідної, експозиційної, виставкової, науково-освітньої діяльності музеїв та питання пам'яткоохоронної роботи в області. За результатами наукової конференції видається збірник матеріалів.

Особливе значення має пошукова і науково-дослідна робота музею, що базується на цілеспрямованому науко-

вому комплектуванні музейних фондів новими матеріалами, які висвітлюють маловідомі сторінки нашого краю. Останні роки музей комплектується матеріалами археологічних, етнографічних та історичних експедицій, меморіальними комплексами речей видатних харків'ян, фотографіями і документами, та речовими матеріалами, пов'язаними з діяльністю підприємств, закладів освіти та культури Харківщини. Щорічно співробітники відділу археології музею проводять охоронні археологічні дослідження на Верхньосалтівському археологічному комплексі — одному з найбільших міст великої степової імперії — Хазарського каганату (сер. VII - кін. X ст.) та на стоянці пізньопалеолітичного періоду біля с. Кам'янка Ізюмського району.

Продовжуючи традиції музею Слобідської України, фонди ХІМ постійно поповнюються цікавими етнографічними предметами цілих родин корінних слобожан. Наприклад, матеріали родин *Сидоренків-Обухових-Козирських* чітко і наочно дають інформацію про життя харків'ян, їхню культуру та побут за останні майже 100 років історії Харківщини. Відділ етнографії музею також підтримує тісні зв'язки з народними умільцями *О. Грайко*, *З. Овсієнко*, *І. Дмитрієвим* та ін. Кожен рік колекція музею поповнюється на 1500 предметів. Нині в фондах музею зберігаються цінні археологічні, етнографічні, нумізматичні колекції, зібрання вітчизняної, іноземної зброї та військового спорядження, прапорів, історичних документів, фотоматеріалів, меморіальних речей, творів живопису та інших пам'яток матеріальної і духовної культури, що висвітлюють історію нашого краю з давнини до сучасності.

Актуальним завжди буде залишатися питання створення відповідних умов для зберігання музейних предметів. За останні п'ять років музей придбав сучасне обладнання для таких груп зберігання, як документи, кераміка та скло, газети, книги, брошури. Значну роль у фондовій роботі музею відіграє реставрація музейних предметів. За останні роки друге життя отримали такі унікальні предмети початку ХХ ст. з музейної колекції ХІМ, як твори *Є.Г. Волошинова*, деякі плакати, годинники, бюст *Т.Г. Шевченка* роботи скульптора *П. Верна*, посуд, меблі тощо.

Справжньою подією 2008 року не лише для Харкова, а й усю Україну стала **реставрація унікальної національної реліквії України гетьманського прапора кінця XVII ст.** з фондів Харківського історичного музею. Надзвичайну цінність цієї пам'ятки засвідчує той факт, що прапор є єдиною реліквією XVII ст. у 20-мільйонному Музейному фонді України, і це лише одне з трьох гетьманських знамен, збережених на світовому рівні (друге зберігається у Москві, а третє — у Стокгольмі). Реставрація прапора проводилася за підтримки прем'єр-міністра України *Ю.В. Тимошенко* та при сприянні Фонду інтелектуальної співпраці "Україна — ХХІ ст." у реставраційних майстернях Національного музею Кракова (Польща) з вересня 2007 р. по вересень 2008 р.. Після цього прапор був представлений для загального огляду на Міжнародній виставці "Україна-Швеція: на перехрестях історії (XVII-XVIII ст.)" у Національному музеї історії України, яку відкривали Президент України *Віктор Ющенко* та Король Швеції *Карл XVI Густав*. З квітня 2009 р. унікальна реліквія козацької доби експонується в Харківському історичному музеї і є справжньою гордістю Слобожанщини.

Важливим напрямком діяльності з вивчення і популяризації пам'яток історії та культури Слобожанщини є подальше удосконалення виставкової роботи. Щороку музей організовує більше двох десятків різноманітних тематичних виставок. Особливо популярна серед відвідувачів була виставка "Свіча скорботи", присвячена сумній даті 75-річчя Голодомору 1932-1933 років в Україні. Завдяки вдалому архітектурно-художньому рішення та застосуванню сучасного технічного обладнання, матеріали виставки промовисто та емоційно розповідали про страшну трагедію, якої зазнав український народ у часи лихоліття. Зовсім інший характер мала колекційна виставка кераміки "Перлина Слобожанщини" — виставка будянського фар-

Унікальна національна реліквія України — гетьманський прапор кінця XVII ст. із фондів Харківського історичного музею

фору з фондів Харківського історичного музею. Прекрасний посуд, оригінальне художнє оформлення виставки допомагали відвідувачу поринути у світ прекрасного, змушуючи забути про щоденні проблеми і нелегке життя в сучасних умовах. Цього року, нарешті, вдалося відкрити довгоочікувану харків'янами стаціонарну виставку "Харківщина 1917-1940 років", на якій за допомогою документів, знайдених у архівах, фото, предметів побуту того часу, меморіальних комплексів відомих харків'ян співробітники музею спробували показати дуже складний і суперечливий період нашої історії — з одного боку, складний, трагічний, сповнений втрат і розпачу, сліз і крові, з іншого — героїчний, сповнений мрій та сподівань на краще життя, адже у 1930-ті роки Україна перетворилася з аграрної на потужну індустріальну країну, й істотно значення в цьому належить Харкову.

Колектив Харківського історичного музею підтримує міжнародні зв'язки у виставковій роботі. У жовтні 2009 року Фондом "Україна 3000" і Крайовим об'єднанням Райнланд (Німеччина) в приміщенні Харківського історичного музею була представлена міжнародна виставка "Трищина через усе життя", що базується на спогадах примусових робітниць в землі Райнланд. Співробітники музею доповнили виставку документами, фотографіями, оригінальними речами з фондів музею, які документально доповнювали спогади робітниць та промовисто розповідали про всі етапи вербування українських робітниць на роботи до Німеччини. Сухі віти з багряними гронами калини, червоними яблуками та польовими квітами досить

Фрагмент стаціонарної експозиції "Свіча скорботи", присвяченої 75-річчю Голодомору в Україні 1932-1933 рр.

емоційно передавали відчуття наших українок, коли вони згадували своє скалічене життя в неволі. Виставка була подарована організаторами музею в ознаку спільної праці та подальшого творчого співробітництва.

Важливою характеристикою музею як соціокультурного інституту є його спрямованість на контакти з публікою. Харківський історичний музей щороку обслуговує понад 240 тис. відвідувачів на рік. Основною нашою аудиторією є учні та студенти, для яких сучасний музей є важливим засобом не тільки безпосередньо історичного пізнання, але і формування світогляду. На базі експозицій та виставок в музеї ведеться активна науково-просвітницька робота. Лекторії, факультативні заняття, зустрічі з відомими харків'янами, ігрові вікторини для школярів з історичної та краєзнавчої тематики, музейні свята тощо — все це робить відвідування музею ці-

кавим та пізнавальним, сприяє патріотичному вихованню молоді.

Колектив Харківського історичного музею наполегливо працює за всіма напрямками музейної діяльності, гідно продовжуючи традиції музею Слобідської України ім. Г.С. Сковороди, впроваджуючи в життя світоглядні орієнтири видатного вченого, справжнього патріота своєї країни Миколи Федоровича Сумцова. Сьогодні, за ініціатииви колективу музею, підтримки Управління культури і туризму Харківської облдержадміністрації та учасників Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 155-й річниці з дня народження М.Ф. Сумцова, що проходила в рамках 15 Сумцовських читань, порушено клопотання перед Обласною радою депутатів про присвоєння Харківському історичному музею імені його засновника, академіка М.Ф. Сумцова.

До шанувальників журналу "Світогляд"

Запрошуємо вас до участі в фотоконкурсі аматорських фотографій з ваших колекцій. Підсумки конкурсу будуть підведені до 7 січня 2011 року,

Премія переможцям — річна передплата журналу "Світогляд". Кращі фотографії будуть опубліковані.

Перша фотографія, що надійшла на конкурс, "Я — українка!" (Любов Кислюк, м. Київ).